

Marin strategi och sjöoperativt tänkande

Ledning under det kalla krigets sista decennier

av Claes Tornberg

Résumé

The 1966 regional joint total defense reform was a correct decision but it was wrongly implemented as the naval arena was never harmonized in the command structure. The reason for this is that the joint regional staffs inherited the army regional staffs and as a consequence no change took place. The land operations completely came to dominate the planning. For the naval forces the reform only meant that a new layer in the chain of command was added. The regional military commanders and their staffs never understood that there is a difference between land and naval warfare. The submarine crisis during the 1980s clearly showed the deficiencies in the structure, but the system never changed.

1966 ÅRS REFORM rörande totalförsvarets regionala ledning medförde att militärbefälhavarna gavs det operativa ansvaret för alla stridskrafter som underställts denne. Syftet med reformen var att få en bättre samordning mellan de olika vapengrenarna samt territoriellt gentemot det civila försvaret.

Reformen fick dock ett antal negativa konsekvenser, som aldrig kunde lösas. Operativa fjärrstridsförband bands upp regionalt. En annan konsekvens blev en bristande övergripande styrning av det strategiska underhållet. Luftoperativt blev attackeskadern (E 1) underställd överbefälhavaren och kunde tilldelas militärbefälhare för vissa företag. Sjöstridskrafterna splittrades vid mobilisering upp mellan militärområdena och den väl sammansvetsade sjöstyrkan i Kustflottan upplöstes därmed. Överbefälhavaren borde i likhet med attackeskadern haft direkt ledningsansvar över ytattack- och ubåtsförbanden. De skilda lydnadslinjerna luft- och sjöoperativt hindrade en operativ integrering och därmed synergi vid insats mot sjömål.

Ett markoperativt tänkande blev förhärskande.

Kalejdoskop av lydnadslinjer

Bristande operativ samordning av mark-, sjö- och flygstridskrafter resulterade under 1960 talet i en genomgripande reform. Sverige delades in i militärområden för att därigenom skapa förutsättningar för en förbättrad operativ samordning regionalt. Vidare sammanfördes vapengrenarnas militära chefsutbildning till Militärhögskolan i syfte att bredda och fördjupa förståelsen av nödvändigheten av en operativ samordning av stridskrafterna över försvarsgrensgränserna. Överlag var reformen en vällovlig åtgärd, men som i sin utformning sjöoperativt fick allvarliga negativa konsekvenser.

Den ändrade militärterritoriella indelningen i sex militärområden infördes den 1 juli 1966. Det innebar att militärbefälhavarna under överbefälhavaren fick ett odelat operativt ansvar i såväl krig som fred över stridskrafter i militärområdet. Detta gäll-

de även för insats- och incidentverksamheten. Genom tillkomsten av militärområdesorganisationen uppstod ännu en nivå i befälskedjan.

Den regionala indelningen gjordes genom att arméns militärbefälstaber transformeras till militärområdesstaber. Reformen kom att ta sin utgångspunkt i de markoperativa behoven som blev styrande för utformningen av militärområdena. Av detta följer bl a att armétridskrafterna behöll sin tidigare förbandsproducerande regionala styrning från militärbefälhavaren. Detta var gynnsamt för den markterritoriella samordningen. Inom den maritima sektorn blev samordningen dock bristfällig och oklar.

Undantag från huvudregeln att samtliga stridskrafter operativt skulle ledas av en militärbefälhavare gjordes för E 1. Denna blev en självständig aktör för flygattack och spaning – ”ÖB:s sklubba”. Bedömningen gjordes att attackeskadern inte kunde splittas eftersom den utgjorde en så viktig strategisk resurs att den skulle vara centralt underställd överbefälhavaren.

Sjöstridskrafterna sammanhölls inom ramen för Kustflottan – dock formellt endast som en förbandsproducerande/utbildningsinstitution i fred. Vid mobilisering fördelades sjöstridskrafterna mellan de olika militärområdena. För sjöstridskrafterna gällde således olika lydnadslinjer före respektive efter mobilisering. För insats och incidentverksamheten i fred kunde resurser avdelas för att under viss tid lyda under den regionala ledningen. Rollfördelningen mellan militärområdena respektive örlogsbaserna/marinkommandona blev oklar. I sanning ett intressant kalejdoskop av lydnadslinjer.

Markoperativt fokus

En följd av reformen var att det operativa konceptet kom att få ett starkt markfokus.

Orsaken var den historiska kopplingen och tyngden från de tidigare militärbefälstaberna och att armén som största vapengren kom att dominera. Detta ledde till att reformen inte kom att ta hänsyn till skillnaden mellan de olika strategiska och operativa dimensionerna mark, sjö och luft. I sak är det oväsentligt vilken vapengren som säkerställer den optimala totala försvarseffekten. Men insikt, förståelse och kunskap måste finnas inom den gemensamma operativa ledningen.

Militärområdesorganisationens tyngd låg i förberedelser av försvaret efter mobilisering. Militärområdesstaberna hade begränsad förmåga att leda krishantering i de lägre konfliktnivåerna.

Sjöoperativ dimension

Den sjöoperativa dimensionen kom i skymundan eller tappades bort. Till skillnad från landterritoriet kan havet inte erövrats eller besittas. Stridskrafter kan inte fortvara och upprätta fronter till sjöss som man kan på land. Fasta försvarslinjer kan inte etableras. Ockupation är ett okänt begrepp till sjöss. Sjökriget handlar egentligen bara om en enda sak nämligen havet som transportväg. Framgångar ska inte mätas i sänkta fartyg utan i egna genomförda och andras förhindrade sjötransporter.

I överbefälhavarens riktlinjer angavs: ”Vid en kustinvasion skall angriparen kunna mötas och åsamkas kännbara förluster redan under tilltransporterna över havet och genom luften. Vi skall kraftsamlat kunna sätta in stridskrafter i landstigningsområdet i avsikt att hindra angriparen att få fast fot på svensk mark”. Den övergripande försvarsstrategin att förhindra angriparen att få fast fot på svensk mark var självklart riktig. Riktlinjerna visar dock att förståelse för sjökrigföringens grunder saknas. Den övergri-

pande operativa doktrinen i denna djupförsvartanke utgår från att transport över havet till vår kust är genomförbar även då heravälde till sjöss är bestritt och detta i så hög grad att det leder till *kännbara förluster*.

Begrepp i markoperativa sammanhang som möta/hejda/slå har ingen relevans i sjöoperativa sammanhang. Ett enda övergripande applikatoriskt exempel rörande djupförsvaret mot den ”röda pilen” blev förhärskande.

Antalet professionella sjöofficerare med stabsubildning räckte inte till för att täcka behovet inom den centrala, högre och lägre regionala operativa ledningen befattningar till sjöss som förband och fartygschefer. Detta medförde en kraftsplittring av tillgänglig kvalificerad personal.

Med tiden förbättrades situationen något. Den marina befälskadern kom dock aldrig att bli tillräckligt stor för att kunna bemanna alla nivåer med tillräckligt kompetenta officerare. Det är knappast en överdrift att påstå att miloorganisationen aldrig blev ändamålsenlig vad avser hanterandet av undervattenskränkningarna. Det fanns givetvis också andra skäl till detta, exempelvis bristen på snabbt och effektivt sekretesskyddat samband.

Det fanns liten förståelse för hur marina operativa uppgifter skulle formuleras och omsättas till taktiska uppgifter som skulle lösas med olika sjökrigsföretag. Här saknades kunskaper och en reglerad ordernomenklatur. De operativa nivåerna och den taktiska nivån hade uppenbara svårigheter att hålla sig till sina roller. Då det fanns två taktiska nivåer med samma namn orsakade det förvirring i orderkedjan med påföljande misstroende från den taktiske ledaren till sjöss mot ledningsnivåerna iland.

I samband med etablerandet av de gemensamma operativa staberna försvann sjö- respektive luftoperativ verksamhet som begrepp. Därmed eliminerades en samlad defi-

inition på marin- och flygstriidskrafterns verksamhet för att till tid och rum etablera kontroll över ett visst havsområde.

Det operativa ledningssystemet testas

Under U 137-incidenten hade Militärbefälhavaren Syd principiellt det fulla operativa ansvaret, men han blev i princip endast en ”talrörspost”. Den praktiska operativa ledningen av verksamheten utövades i praktiken av marinchefen, överbefälhavaren och statsministern.

När det operativa systemet sattes på prov i samband med 1980 talets ubåtskris fungerade det inte.

Utan styrning från de operativa ledningsnivåerna – och i varierande konflikt med den operativt byråkratiska militärområdesorganisationen kunde Kustflottan lösa detta. Kustflottan tillsatte en företagsledning som verkade inom örlogsbas/marinkommandonas ledningsfunktioner. Därmed spelade Kustflottan med i strukturen och säkerställde en professionellt effektiv ledning. En smidig övergång kunde ske från långtidsövningarna (som i grunden utgjorde agerandeoperationer) till skarp insats för att möta ubåtsintrången. Långtidsövningarna möjliggjorde att sjöstridskrafterna smidigt och omedelbart kunde övergå från övning till skarp insats utan skifte av företagsledning. Tidigare brister i företagsledning och företagskontroll från örlogsbas/marinkommandonivån övervanns därmed. Ett brett och djupt förtroende från de taktiska ledarna och fartygsförbanden etablerades. Den operativa ledningen från militärområdesstaberna fanns i realiteten endast på ”medhörning”.

Ett sätt att tillgodose kvalitetskravet i den operativa ledningen var att krigsorganisera Kustflottans stab (Flaggen) för att den vid krig underställas den militärbefälhava-

re som fått majoriteten av sjöstridskrafterna sig underställd. Detta skapade också en nödvändig stabsresurs för att efter ett krigsutbrott samordna den sjöoperativa ledningen av sjöstridskrafterna med de länder som hamnat på samma sida i krig. Efter flera års lobbyverksamhet blev den centrala delen av Kustflottans stab krigsorganisatoriskt organiserad först i slutet av 1980 talet som en förstärkningsresurs som Överbefälhavaren kunde avdela till aktuellt milo till vilket den operativa kraftsamlingen gjorts.

I samband med ett krigsutbrott där Sverige anfölls var vi ju inte längre alliansfria. Sjöoperativt gällde det då att inom Östersjöområdet klara ut samordningen av den gemensamma sjökrigföringen på försvararsidan. Någon samövning eller planläggning kunde inte ske inom ramen för vår neutralitetspolitik. Tankens beredskap och personlig kunskap och kontakt med eventuella gemensamma samarbetspartner borde dock ske. Detta skedde också. Den rörliga sjöoperativa ledningsgruppen kunde då utgöra den stabsresurs som överbefälhavaren direkt kunde avdela för att samordna sjökrigföringen med aktuella allianspartners.

Örlogsbaserna/marinkommandona var enligt ledningssystemets terminologi taktiska chefer. Detta skapade oklarhet då ledning av sjöstridskrafter till sjöss utövas av en taktisk chef som ges en uppgift, tilldelas resurser etc för att inom angivna ramar självständigt lösa uppgiften. Sjökrigsföretaget leds av en företagsledare och stöds av en företagskontrollant. Ledningsnivån för detta utgjordes av den lägre regionala nivån. Eftersom begreppet sjöoperativ verksamhet bannlysts saknades en korrekt benämning av funktionen inom ramen för det operativa systemet. Den oklarhet rörande hur sjöstridskrafter leds ledde till missförstånd och att en förtroendeklyfta uppstod gentemot den operativa ledningen.

Från mobiliserings- till insatsflotta

1980 talet präglades för sjöstridskrafternas del av en transformation från mobiliserings- till insatsflotta. Orsaken härtill är flerfaldig:

- Ubåtskrisen,
- malpåsesystemets avveckling och rustningen av samtliga stamstridsfartyg,
- krigsplacering av fredsförbanden tidigt efter besättningsbyte,
- stridsammunition/torpeder/robotar ombordlastade,
- kamouflagemålning av fartygen,
- rörligt förbandsunderhåll genom aktivt verkande fartygslag,
- rörlig bastaktik, genom att fartygen inte längre förtöjde vid krigsförtöjningsplatser, utan spreds och ständigt rörde sig i basområdena,
- ytattacken hade tillförts långräckviddig sjömålsrobot samt avancerad signalspanningsutrustning. Ytattackförbanden fick därmed kapacitet att insamla och bearbeta extern som intern information, vilket utgjorde en förutsättning för att med långräckviddiga vapen kunna klara ut en komplicerad målbild (med skenmål, remсор, störning etc),
- ubåtarna hade tillfördes, flankarray sonars m m, som möjliggjorde spaning och vapeninsats med passiva sensorer. Därtill var ett luftberoende system, Stirling, under införande vilket radikalt förbättrade deras dolda uppträdande,
- minröjningsfartyg hade tillförts avancerade högfrekvenshydrofoner.

Ytattackens förmenta sårbarhet gentemot luftthotet saknade grund. Samövningar med

eget flyg, som ju i modernitet och effektivitet stod sig väl i en internationell jämförelse, gav inget belägg för detta. Kustflottan kunde entydigt visa att det är mycket svårt att upptäcka och bekämpa de små robotbåtar/kustkorvetter som uppträder taktiskt riktigt. Härtill kom de utomordentligt goda aktiva och passiva självförsvarsystem som enheterna disponerade.

Förutsättningarna fanns nu för en sjökrigföring som måste bygga på ett aktivt uppträdande, där vi tog initiativet till sjökrigsföretag och där lokal och temporär överlägsenhet skulle uppnås genom överraskning i förening med snabbt uppträdande. Genom ett sådant aktivt uppträdande tvingas fienden till omfattande defensiva åtgärder. Det svenska försvaret skulle därmed vinna tid. De operativa möjligheterna fanns nu.

Samövningar mellan Kustflottan och E 1 skedde regelmässigt, men ledde aldrig till en integrerad samordning i det operativa systemet.

Helikoptrarna var inlemmade i den regionala strukturen. Taktiskt och insatsmässigt utgjorde de dock en integrerad del av såväl ytattäckförbanden som ubåtsjaktstyrkan. Det revirmässiga hanterandet från olika militärområden var beklagansvärd.

Hela den dramatiska förstärkningen av den sjöoperativa förmågan borde ha påverkat militärområdenas operativa verklik som det operativa konceptet. Så blev dock inte fallet. Istället hävdade ett antal debattörer att man inom vissa sjöofficerskretsar sökte etablera ett självsvängande system utan större sammanhang med försvarsmakten i övrigt.

Östersjöns uppdelning

Sjö- och luftoperativt utgjorde Östersjön ett operationsområde som delades mellan milo Ö och S. Detta utgjorde inget luftope-

rativt problem för E 1 men definitivt för sjöstridskrafterna som inte krigsorganisatoriskt var sammanhållna. En angripare anpassar självklart inte sina förberedelser och anfall efter vår miloindelning. Därmed förelåg två optioner;

- att en militärbefälhavare fick ta över Östersjöområdet eller
- att överbefälhavaren fick ta ansvaret att samordna över milogränserna.

Inget av dessa alternativ var optimalt och skulle skapa otydliga lydlinjer i ett i övrigt komplicerat läge. Helt onödigt!

Enligt betänkandet om ”Totalförsvarets regionala ledning” SOU 1963:65 behandlar man inte någon uppdelning av det fria havet utan behandlar endast gränser inom svenskt territorium. Dessa gränser tillkom senare i överbefälhavarens operationsorder.

Samarbetet mellan östra och södra militärområdena var inte helt friktionsfritt. Självklart kunde överbefälhavaren reglera operationsområdet och ge ett av de två milona ansvaret d v s utse en ”huvudmilitärbefälhavare”. Uppdelningen av egentliga Östersjön mellan södra och östra militärområdena krävde att överbefälhavaren tydligt reglerade operationsområde och gränser. Trots att chefen för Kustflottan vid upprepade tillfällen sökte få problemställningen belyst övades detta aldrig. Ett förhållande som skapade oklarhet.

Den operativa ledningen sökte på olika sätt reglera ett restriktivt uppträdande även på fritt hav inom den östra delen av Östersjön. bl a infordrades uppgift när fartyg/förband passerade eller övade ost Gotland. Militärbefälhavaren Öst misslyckades dock i försöken att förhindra att vissa av kustflottans övningar täckte in även detta område. Det hade varit nödvändigt att skapa en normalbild där stridskrafter uppträder.

Därmed hade man förhindrat att det kunde uppfattas som en eskalering att stridskrafterna verkade inom ett visst område vid ett ökat spänningsläge. Ett förhållande som borde styrts och inte hämmats av den operativa ledningen.

Bristande anpassningsförmåga

Det operativa ledningssystemet sattes under prov under 1980 talets ubåtskris. Stora svagheter och brister framkom, som över tid till viss del åtgärdades. Sammantaget urholkades dock förtroendet från förbands- och ledningsorganisationen på lägre nivå för den högre regionala och centrala operativa ledningen. Primära brister var:

- operativ inriktning och allokering av resurser,
- svajighet att hålla fast vid vald inriktning,
- långsiktighet,
- kortsiktiga ekonomiska hänsynstagen,
- försök till detaljstyrning av det taktiska genomförandet,

- successivt och snabbt delgivande av underrättelser,
- överprövning av regler för vapeninsats m m.

Allvarligast var dock trögheten att ta till sig vunna erfarenheter.

Ubåtskränkningarna medförde en rad svårbemästrade avvägningar för de marina stridskrafterna. Dessa berörde prioriteringar mellan produktionsfrågor och krav på insatsförmåga, som endast kan göras av producenten – i det aktuella fallet av cheferna för marinen och kustflottan. Det fanns ingen annan som hade kunskap om förbandens stridsvärde, deras kompetens och utrustning samt alla personal- och arbetstidsfrågor.

Militärområdesorganisationen var avsett för ett storanfallsscenario. I ett allvarligt helt nytt scenario med ubåtsverksamhet, syftande till långt drivna krigsförberedelser inför ett överraskande inlett anfall, visade sig ledningssystemet inte fylla måttet.

Författaren är konteramiral och ledamot av KKrVA.